

Одні говорять про важливість економічного розвитку для довговічності ліберальної демократії. Інші стверджують, що культурні зміни найчастіше служать необхідною складовою успіху ліберальної демократії. Але особливе значення для політичних інститутів і вирішальне значення для демократії має ще одна складова – легітимність. Відсутність легітимності здатна звести нанівець вплив культурної, економічної чи інституціональної складових.

Стабільні політичні системи, навіть авторитарні, не можуть базуватися виключно на силі. Альтернативою силі є легітимність, загально визнане «право правити». Легітимність не означає «задоволеності» існуючим режимом, наприклад, позитивної оцінки соціальної чи економічної політики; легітимність повинна зберігатися, незважаючи на економічні невдачі. Легітимність означає, що суспільство в цілому вважає існуючі політичні інститути найбільш прийнятними, незалежно від думки про конкретних людей, які перебувають при владі в даний момент. Носії влади є такими внаслідок процесів, які визнаються правильними майже всіма важливими учасниками політичного процесу.

Л. Даймонд стверджує, що в консолідованих ліберальних демократіях більшість населення – дві третини або більше – має вважати демократію кращим режимом. У неавторитарних системах існує жорстка кореляція між легітимністю і рівнем демократії в країні; чим більш демократична держава, тим більш легітимна політична система. Для легітимності ліберально-демократичного режиму політичні фактори – громадянські та політичні свободи – є важливішими від простих економічних досягнень. Це не означає, що легітимність служить джерелом успіху демократії. Досить імовірно, що демократія і легітимність підтримують один одного за допомогою складного механізму зворотного зв'язку. Легітимність можна вважати кредитом довіри, який дозволяє не допустити виникнення криз демократії чи послабити їхній вплив. У щасливі часи легітимність поступово накопичується. У важкі часи легітимність витрачається. Важливо, що в ситуації кризи легітимний режим може поступово витрачати свою легітимність, тоді як нелегітимні режими, найімовірніше, незабаром зазнають краху.

Легітимність і дилема ув'язнених

Щоб краще зрозуміти значення легітимності, звернемося до одного з понять теорії ігор – дилеми ув'язнених. Дилема ув'язнених – це парадигматичний випадок проблеми колективної дії, яка, коротенько, пов'язана з тим, як члени суспільства, не знайомі один з одним, можуть розумно взаємодіяти заради колективного блага. В основі цієї моделі лежить припущення про егоїстичність учасників та необізнаності про вибір інших учасників. Уявімо двох ув'язнених, затриманих за один злочин. Обом запропоновано одне і те ж: якщо обидва мовчать, то отримують невеликий термін, якщо обидва зізнаються, то отримують великий термін; якщо один зізнається, а інший – ні, то той, що зізнався, виходить на свободу, а інший отримує великий термін. Обидва ув'язнених сидять в окремих камерах і не можуть спілкуватися один з одним. У цьому разі перед кожним з них стоїть наступний вибір:

- *Мовчати.* Якщо інший ув'язнений також мовчить, досягається колективний оптимум, тому що обидва ув'язнених отримують невеликі терміни. Якщо інший гравець «зраджує» (зізнається), то перший гравець отримує найгірший результат («виграш простака») – його засуджують, а інший гравець виходить на свободу.

- *Зізнатися.* Якщо інший ув'язнений мовчить, то перший ув'язнений виходить на свободу, досягається індивідуальний оптимум, а інший гравець отримує найгірший результат. Якщо інший ув'язнений також зізнається, то обидва ув'язнених засуджуються до великих термінів.

Найкращий результат для кожного окремого гравця – зрада, але оскільки обидва гравці, швидше за все, учинять саме так, вони неминуче одержать несприятливий для обох результат. Вони обидва виграли б від «співпраці» (мовчання), але цей результат вкрай малоймовірний, тому що він передбачає довіру до іншого раціонального егоїстичного учасника, розраховувати на сумлінність якого не доводиться. Оскільки жоден в'язень не може бути впевнений у тому, що інший ув'язнений не зізнається, то, швидше за все, зізнаються обидва гравці. При дотриманні найбільш вигідних для себе за даних обставин стратегій, буде досягнуто несприятливого для обох результату. Цей приклад відповідає

дилемі колективної дії у багатьох ситуаціях, включаючи випадок ліберальної демократії.

За демократії легітимність дозволяє вирішити дилему колективної дії. Як? Припустимо, що демократія сама по собі – це колективне благо. Демократія залежить від взаємодії багатьох учасників, дії яких непередбачувані. Хоча демократія може бути оптимальною для колективу рівновагою, деякі учасники можуть отримати більшу вигоду, відступивши від демократичних правил гри, спробувавши взяти владу силою. Уявімо, що під час t суспільство є демократичним і всі учасники повинні вирішувати, чи продовжувати їм під час $t+1$ грати за правилами демократії або ж виступити проти неї. Якщо демократія – це колективне благо і якщо підсумковий режим постає у вигляді класичної дилеми ув'язнених, то учасники, які бажають учинити зраду, отримають найбільшу вигоду, якщо інші гравці будуть діяти за демократичними правилами, а самі вони виступатимуть проти них. Якщо жоден учасник не вірить, що інший учасник буде співпрацювати, то всі учасники підуть на зраду. Якщо деякі учасники погодяться (будуть слідувати демократичним правилам, а не готуватися виступити проти них), то зрадники без труднощів візьмуть державу під свій контроль (вони готувалися до цього, поки інші сумлінно дотримувалися демократичних правил), а ті, хто співпрацює, отримають «виграш простака» – у даному випадку підкоряться недемократичній державі.

Однак, якщо всі гравці підуть на зрадництво, то результатом буде кривавий конфлікт, розтрата капіталу і безліч політичних програшів. Тому, якщо учасник не впевнений, що він виграє майбутню боротьбу за владу в разі зради зі свого боку, то демократія збереже оптимальну для колективу рівновагу. Але, як і з будь-якою проблемою колективної дії, визнання того, що певний результат оптимальний для колективу, не робить досягнення цього результату легшим. Якщо учасники не знайомі або не можуть довіряти один одному, вони, швидше за все, не досягнуть колективного оптимуму.

Широка легітимність служить своєрідним інформантом, усуває обмеження дилеми в'язнів (коли в учасників немає жодної надійної інформації про дії інших учасників). Якщо всі учасники вважають демократичний режим легітимним, вони не тільки будуть готові до

співпраці, але і будуть вважати, що інші учасники теж підуть на співпрацю.

Крім зниження витрат співробітництва, легітимність також підвищує витрати зради. Незважаючи на нашу спрощену модель, суспільство складається не тільки з окремих учасників. У нього входять також колективні учасники, причому деякі з них мають великий вплив, ніж інші. Одним з них є держава. Ті, хто перебуває при владі, знають, що держава може збільшувати свою легітимність, пригнічуючи тих, хто зневажає закони. Насправді громадяни наділяють державу легітимністю почасти тому, що, на їхню думку, вона протистоїть тим, хто зневажає закон; коли вона не в змозі буде цього робити, легітимність буде втрачена.

Легітимність важлива і в недемократичних режимах. Основним колективним учасником в авторитарних режимах є військові. Дії військових, особливо готовність надавати підтримку репресивного режиму, залежать від ступеня легітимності, яким наділяється авторитаризм у даному суспільстві. Якщо військові вважатимуть, що співпраця з нелегітимним недемократичним режимом може завдати шкоди їх власним професійним інтересам, вони можуть перейти в табір супротивника, тим самим помітно послабивши недемократичний режим.

Крім впливу на обмеження дилеми ув'язнених, ступінь легітимності також впливає на політичні розрахунки учасників. Дійсно, говорити про високу легітимність системи – це стверджувати, що стратегічні учасники будуть співпрацювати для того, щоб міг пройти невизначено довгий період часу, перш ніж почнуться порушення закону.

Розглянувши важливість легітимності для всіх режимів, особливо для демократичних, звернемося до джерел і різновидів легітимності. М. Вебер виділяв три типи легітимності: традиційну, раціонально-легальну та харизматичну. Традиційний авторитет черпає свою легітимність з колективної пам'яті – він існував «завжди». Найкращим прикладом служить традиційна монархія. Раціонально-легальний авторитет пов'язаний із прийняттям «правил гри»; тут гарним прикладом служить легітимність, пов'язана з американською конституцією. Нарешті, харизматична легітимність виходить від лідера, який володіє особистою привабливістю. Це найбільш мінливий і нестійкий тип легітимності, найменш придатний для демократії. Звичайно, ці три

типи легітимності не обов'язково повинні існувати в чистому вигляді; держава може черпати свою легітимність із декількох джерел.

Як зазначені три типи легітимності вплинули на сприйняття ліберальної демократії?

Дивно, але традиційна легітимність зіграла важливу роль в інституціоналізації ліберальної демократії. Північна Європа, Британська співдружність націй, а також Бельгія, Нідерланди і Люксембург розвинули демократичні інститути, зберігши при цьому традиційну легітимність, тобто свої монархії. У 1959 році я наголошував на «безглузді» того, що всі існуючі тоді демократичні країни були королівствами, за винятком Сполучених Штатів, Швейцарії і – в той час – Уругваю. Збереження монархії означало, що демократія розвивалася поступово, без різкого розриву з абсолютистським минулим, принаймні в Європі.

Традиційною легітимністю володіють не тільки королі і королеви. Ботсвана слугує прекрасним прикладом використання традиційної легітимності на африканському континенті. При переході до демократії еліти в Ботсвані вдалися до авторитету традиційного протодемократичного інституту кготла, який сприяв зміцненню багатопартійної політики. Кготла була традиційними зборами всіх дорослих чоловіків, що очолювалися вождем. Дж. Холм повідомляє, що «за традицією вожді не приймали жодного важливого рішення, не порадившись з кготла і не досягнувши згоди». При всій романтизації демократичності цієї та інших культурних традицій Ботсвани історично кготла перешкоджала розвитку деспотичних тенденцій і безвідповідальності. Хоча правляча партія підривала авторитет вождів і передавала більшу частину їх повноважень сучасним інститутам, вона мудро зберігла і навіть посилила використання кготла для громадського обговорення і суперечок з важливих політичних питань. Збереження інституту вождя (кгосі) мало вирішальне значення для використання та модернізації традиції з метою легітимації нового демократичного режиму. Вожді були необхідні не тільки для скликання кготла, але і для розширення її за рахунок жінок, пом'якшення суперечок, розвитку терпимості та досягнення згоди; коротше кажучи, вони виконували життєво важливу роль у доданні демократичній системі сили і легітимності.

Раціонально-легальної легітимності, визнання основного закону, не існує в нових системах, оскільки значна частина населення раніше ототожнювала закон з інтересами іноземного експлуататора або поваленого місцевого диктатора. Спроби створення раціонально-легальної легітимності неминуче передбачають розширення панування права і зростання престижу судів, які повинні бути максимально незалежними від решти держави. Як відзначає Б. Акерман, для нових демократичних країн це означає необхідність якомога скорішого створення «ліберальної» конституції. У кінцевому рахунку конституція може служити основою для легітимності, для обмеження державної влади та для забезпечення політичних і економічних прав. Оскільки більшість правлячих післяреволюційних коаліцій після усунення основної причини революції (тобто старого режиму) страждає від відцентрових тенденцій, важливо сформулювати конституцію перш, ніж такі тенденції візьмуть гору, і поки мобілізоване і згуртоване суспільство в змозі досягти загальних цілей.

Значення легітимності

Культурна однорідність сприяє легітимності, але, як уже зазначалося, більшість постколоніальних держав значною мірою роздроблені. Хоча легітимність складно забезпечити в умовах культурної різноманітності, еліти цілком можуть ускладнити або полегшити завдання з її створення. При створенні легітимності неможливо подолати етнічні розбіжності, але при створенні народу потрібна велика державна мудрість і використання символічних і конкретних жестів.

Там, де легітимність внутрішньо слабка або невисока, як це буває в нових або післяреволюційних державах, найкраще їй сприяють тривалі успіхи, тобто дійсні досягнення уряду, міра, якою він задовольняє основні потреби більшості населення та ключових владних груп (наприклад, військових й економічних лідерів). Більшість людей значною мірою пов'язує результативність правління з досягненнями в економіці і відповідним зростанням рівня життя. Однак у короткостроковій перспективі таке узагальнення навряд чи корисне для нових систем. Їм краще за все створити або закріпити джерело державного авторитету, відмінне від носія влади. Це не так просто, хоча Іспанії після Франка,

здається, вдалося домогтися такого результату при відновленій конституційній монархії. Під час спроби перевороту на початку 1980-х років королеві вдалося переконати військових повернутися в казарми. В іншому разі політична легітимність може забезпечуватися символічним, але безвладним обранням главою держави, як у Франції, Німеччині та Італії після Другої світової війни. Історія двох останніх й інших нових демократій свідчить про те, що можна отримати своєрідне щеплення проти авторитаризму як реакції на порочність колишніх диктаторських режимів, що, мабуть, і відбувається в деяких латиноамериканських демократіях «третьої хвилі» і нових посткомуністичних демократіях.

Перш, ніж закінчити з темою легітимності, відзначимо складність, пов'язану з оцінкою ступеня та наслідків демократичної легітимності. Одним із цікавих феноменів, що спостерігаються у Латинській Америці, є уявлення про те, що демократія є найбільш легітимний тип режиму, але через провали демократії військовим доводиться усувати один демократичний уряд і замінювати його іншим. Наприклад, у Бразилії військові еліти і багато громадян упевнені в тому, що армія є захисницею або, подібно колишньому імператорові, «стримуючою силою» в демократичній політиці. Відповідно до логіки цієї «легітимності» військові відіграють у політиці обмежену, але визначну роль, як і інші інститути, на зразок судової влади. Така легітимність, звичайно, становить проблему з причин, які були зрозумілі і самою Бразилією, де військові знаходилися при владі від 1960-х до 1980-х років, прагнучи провести в життя більш широкий проект перетворень, а не тільки надати допомогу в демократичній зміні режиму. Проте подібна ситуація становить проблему для дослідників легітимності, оскільки це означає, що деякі учасники можуть одночасно вважати, що демократія є найбільш легітимний тип режиму і що іноді може знадобитися втручання військових. Можливо, переворот в Еквадорі 2000 року певною мірою може служити ілюстрацією подання про необхідність відсторонення існуючої адміністрації за допомогою військової сили і заміни її, правда, не військовим, а демократичним урядом.

Напевно, справедливо стверджувати, що ці типи відносин являють собою проміжний етап між демократичною нелегітимністю та демократичною легітимністю, який буде долатися у міру становлення демократичних систем. Легітимність

викликає ті ж труднощі, пов'язані з її оцінкою, що й інші змінні – економічний розвиток і культура. Якщо темпи економічного зростання виміряти досить легко, то прості щорічні зміни в частці ВВП на душу населення можуть приховувати важливі відмінності в тому, що стосується напрямів цього зростання і впливу, який він надає. Точно так само темпи політичних змін викликають серйозні труднощі для вимірювання, і досі число систематичних досліджень цього явища по країнах залишається порівняно невеликим. Більш систематичного вивчення потребує також культура. Початок Всесвітнього дослідження цінностей дозволив приступити до порівняльного дослідження культурних змін за допомогою різних «барометрів» суспільної думки, що існують сьогодні у світі. Нарешті, при вивченні легітимності слід серйозно задуматися про відповідні інструменти опитування.

Але ми сподіваємося, що проблеми, підняті в цій статті, стануть важливою складовою дослідницької програми соціологів, стурбованих долею ліберальної демократії. Труднощі вимірювання легітимності, культури і темпів політичних і економічних змін не повинні стати непереборною перешкодою для їх вивчення. Ці змінні занадто важливі, щоб ними можна було знехтувати.

Друкується за: Липсет С. Размышления о легитимности [Электронный ресурс] / С. Липсет // Апология. – 2005. – № 5 (5). – Режим доступа: http://www.journal-apologia.ru/rnews.html?id=331&id_issue=81.